

1. Бубенко П.Т. Інституційна динаміка просторової організації економічного розвитку / П.Т. Бубенко. – Харків: ХНАМГ, 2008. – 295 с.
2. Гриценко А. А. Методологічні основи модернізації України / А. А. Гриценко // Економіка України. – 2011. – № 2. – С. 4-12.
3. Данилишин Б. Новітні виміри сучасної практики соціально-економічних перетворень у державі / Б. Данилишин // Економіка України. – 2010. – № 8. – С. 40-50.
4. Лібанова Е. М. Соціальні проблеми модернізації української економіки / Е. М. Лібанова // Демографія та соціальна економіка. – 2012. – № 1 (17). – С. 5-22.
5. Решетило В.П. Синергия становления и развития региональных экономических систем: монография / В.П. Решетило; Харк. нац. акад. город. хоз-ва – Х.: ХНАМГ, 2009. – 218 с.
6. Ставнийчук М. Реформа, с которой Украина опаздывает на 20 лет / М. Ставнийчук // Зеркало недели. – 2012. – № 44. – С. 8.

Отримано 14.02.2013

УДК 332.025.12

Г.І.РИБАК

Харківська національна академія міського господарства

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ ФАКТОРИ ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

Проаналізовано вплив інституціонального розвитку на якість життя населення регіонів, запропоновано напрями поліпшення інституційного розвитку регіонів з метою підвищення ряду показників якості життя населення.

Проанализировано влияние институционального развития на качество жизни населения, предложены направления улучшения институционального развития регионов с целью повышения ряда показателей качества жизни населения.

The impact of institutional development on the quality of life was analyzed, and the directions to improve the institutional development of the regions, in order to increase the indicators of quality of life was suggested.

Ключові слова: інститут, інституціональна модернізація, інноваційний розвиток, якість життя.

Дослідження якості життя населення регіонів України показує існування ряду негативних явищ і процесів: значна диференціація населення за рівнем життя, не задовільний стан здоров'я громадян, особливо працездатного віку, в тому числі за рахунок погіршення екологічного становища в країні, диспропорції у віковій структурі, негативні тенденції у сфері освіти і науки, низький рівень доходів населення, недостатність об'єму і структури фінансування галузей соціальної сфери. Ігнорування загальносвітової тенденції соціалізації факторів економічного розвитку є основною причиною низьких темпів розвитку економіки, що знаходить відображення у параметрах якості життя населення. Основою формування соціальної економічної політики мають слугувати інститу-

ціональні зміни з метою підвищення якості життя населення і подолання регіональної диференціації, що передбачає формування і удосконалення різноманітних моделей регіонального управління. Для вирішення цієї задачі важливого значення набуває не лише підвищення темпів економічного зростання, але й наявність ефективних соціальних і ринкових інститутів, високий рівень державного регулювання соціальної сфери, політична та економічна стабільність. Саме тому нині необхідно розглядати якість життя як критерій результативності усієї державної зовнішньої та внутрішньої політики і реформ, що проводяться в державі.

Вплив інституціонального аспекту на економічний розвиток та якість життя населення має широке визнання в світі. За даною темою існує велика кількість праць як закордонних, так і вітчизняних вчених: А.М. Олейника [8], Р.М. Кундакчян [5], І.В. Гукалової [2], Е.В. Фахрутдинової [11]. Вивченню проблем інституційної економіки присвячені роботи Т. Веблена [1], О.Уільямсона [12], Д. Норта [6, 7], В. Попова [9] та інших відомих економістів.

Проте багато важливих питань з проблеми інституційної перебудови для забезпечення належної якості життя населення залишаються дискусійними у зв'язку з широтою і багатогранністю цієї проблеми, і перш за все вибору інститутів, що найбільш ефективно впливають на підвищення якості життя населення. Тому дослідження інституційного забезпечення підвищення якості життя населення є актуальним.

За Д. Нортом, інститути визначають систему мотивацій людської взаємодії за допомогою вбудованих в них стимулів і формують можливості, які мають члени суспільства. Для використання цих можливостей люди об'єднуються в організації, які, подібно інститутам, структурують взаємовідносини між людьми. Організації роблять вплив на процес зміни інституційних рамок, які, в свою чергу, через систему закладених в них стимулів визначають, які організації виникають і як вони розвиваються [6, с. 172-175]. У своїй сукупності інституційну структуру суспільства і економіки утворюють інститути, які створюються, розвиваються і змінюються людьми. Головною роллю інститутів є зменшення невизначеності (структурування життя) шляхом встановлення стабільної (хоч і не завжди ефективною) структури взаємин між людьми; організації взаємодії між людьми; визначення і обмеження набору альтернатив, що є у кожної людини.

Інститути впливають на функціонування економічних систем, утворюючи інституційну структуру економіки і суспільства. У складі інститутів Д. Норт виділяє три головних елементи [7]:

1) формальні правила (конституції, закони, адміністративні акти, офіційно закріплені норми права);

2) неформальні обмеження (традиції, звичаї, договори, угоди, добровільно взяті на себе норми поведінки, неписані кодекси честі, гідності, професійна самосвідомість та ін.);

3) механізми примусу, що забезпечують дотримання правил (суди, поліція і т.д.).

Отже, формальні інститути – це інститути, в яких об'єм функцій, засобів і методів регулюються приписами законів чи інших правових актів, формально затверджених розпоряджень, постанов, правил, регламентів, та ін. Формальними соціальними інститутами є правила, закони, нормативні акти, які реалізуються через діяльність держави, суду, сім'ї та інших організацій. Свої управлінські і контрольні функції ці інститути здійснюють на основі чітко встановлених формальних негативних та позитивних санкцій.

Неформальні інститути – це інститути, що створені в результаті культурної та соціальної інформації. Неформальні інститути властиві сучасній економічній системі. Їх існування обумовлене необхідністю координації дій суспільства, що не регулюються формальними законами. Являючись засобами координації форм людської взаємодії, що послідовно повторюються, неформальні інститути носять характер соціально-санкціонованих норм поведінки продовження, розвитку, модифікації формальних правил.

Таким чином, інституціональна структура економічного розвитку – це сукупність взаємопов'язаних інститутів (формальних і неформальних відносин), що створюють механізм соціального розвитку.

Сучасний етап прогресу неформальних структур на основі використання інформаційних, телекомунікаційних та інтелектуальних технологій, а також людського фактору стає одним з домінуючих. Відповідно кінцевою ціллю соціально-економічного та інституціонального розвитку країни і її регіонів є забезпечення добробуту усього населення і підвищення якості життя окремої особистості.

Проблема полягає не лише у визначенні інституціональних важелів впливу, а й визначення самого терміну якості життя населення. Незважаючи на те, що категорія «якість життя» є відносно новою в світовій економічній науці, існує велика кількість визначень даного терміну і дискусій з цього приводу. Поняття «якість життя» – досить об'ємне і має складний методологічний характер з точки зору проблем його виміру й оцінки [4, с. 82]. У сучасній економічній літературі категорія «якість життя» розглядається з точки зору таких показників, як рівень матеріального добробуту, розвитку економіки, науки, культури, що краще відображає поняття «рівень життя». Категорія «якість життя» доповнює і знімає обмеженість поняття «рівень життя» тими показниками, які не

підлягають прямому кількісному виміру. Якщо рівень життя характеризує реалізацію потреб членів суспільства в благах, то якість життя – ступінь задоволення ними.

На думку Е.В. Фахрутдинової, якість життя – це ступінь розвитку і повнота задоволення усього комплексу потреб і інтересів людей, що проявляються як в різноманітних видах діяльності, так і самому сприйнятті життя [11, с.342].

За визначенням І. Гукалової, з географічної точки зору «якість життя населення – це категорія, що характеризує умови життєдіяльності та розвитку населення у конкретному середовищі з точки зору його здатності забезпечувати відновлення і збалансований розвиток суспільства» [2, с.11].

Узагальнюючи наведені вище інтерпретації, можна дати таке визначення: якість життя – це комплексна категорія, що включає в себе оцінку об'єктивних та суб'єктивних параметрів життєдіяльності людини, які порівнюються з соціальними стандартами певної країни або регіону і обмежуються суспільними ресурсами на певний період часу.

Найбільш наближеним за даним визначенням для міжнародного порівняння є Індекс людського розвитку (ІЛР), який щорічно розраховується ООН. У 2011 р. Україна як суб'єкт світової економіки знаходилась на 76 місці зі 187 країн за ІЛР, відповідно до Звіту Програми Розвитку ООН 2011 року «Стійкий розвиток і рівність можливостей: Краще майбутнє для всіх» [3]. В 2010 р. Україна посідала 69 місце серед 169 країн світу. Пониження значення ІЛР пов'язане не лише з введенням в оцінку нових параметрів, а й погіршенням тих, які застосовувалися раніше. Дані статистичного бюлетеня «Регіональний людський розвиток» [10] в Україні підтверджують погіршення даних показників у 2011 р. З дев'яти субіндексів ІЛР найнегативніший вплив був з боку «розвитку ринку праці» та «матеріального добробуту». Лише Донецький регіон мав зростання обох індексів, Дніпропетровський та Одеський регіони мали збільшення індексу «розвиток ринку праці», а у Київському, Кіровоградському та Полтавському регіонах трохи зріс індекс «матеріального добробуту». Разом з тим, це не мало відповідного позитивного впливу на загальний ІЛР в Україні вцілому. Про це свідчить уповільнення темпів зростання заробітної плати населення, активізація інфляційних процесів і значні обсяги заборгованості з виплати заробітної плати в 2011 р.

З метою підвищення ІЛР необхідним є визначення інститутів, що формують якість життя населення у відповідності до визначеного терміну. Р. М. Кундакян [5, с. 17-18] виокремлює два підходи: критеріальний, в якому формується певна система критеріїв, і комбінований, відповідно до якого на перехресті критеріїв виникають багатосторонні ха-

рактистику конкретних інститутів. Автор пропонує застосовувати синтез факторного і критеріального підходів (таблиця) до якості життя і на їх основі формує теоретичну модель компліментарності інститутів. Такі інститути тісно взаємопов'язані і в комплексі впливають на якість життя, а зміна одного призводить до модифікації інших. Така модель може бути виражена у синтезі наявних, необхідних і погоджувальних інститутів, що націлені на створення досконалої моделі підвищення якості життя на основі компліментарності інститутів.

Класифікація інститутів, що формують якість життя населення [5, с. 18]

Критерій виділення	Види інститутів
За сферами, що впливають на якість життя	Соціальні, економічні, екологічні, політичні, інститути безпеки, зайнятості та умов праці
За галузями соціальної сфери	Інститути у сфері охорони здоров'я, освіти, житла, науки і культури, фізкультури і спорту, соціального забезпечення
За ступенем формалізації	Формальні, неформальні, культурні традиції, цінності
За комплексністю норм, правил, обмежень	Однокомпонентні і складнокомпонентні
За охопленням системи	Базові та допоміжні інститути
За видами діяльності	Промислові, сільськогосподарські, транспортні, фінансові, торговельні та інші
За рівнем впливу	Мега-, макро-, мезо-, мікро-, міні-, нано-інститути
За формою власності	Державні, приватні, змішані, муніципальні
За масштабом	Унікальні інститути, локального охоплення, загального охоплення
За ступенем соціальної справедливості	Справедливі і несправедливі
За ступенем ефективності	Ефективні, малоефективні, неефективні
За характером дії	Діючі та недіючі
За ступенем раціональності процедури впливу на економічні суб'єкти	Раціональні і нераціональні
За ступенем зрілості	Розвиваються, розвинені і руйнуються інститути
За ступенем оптимальності	Оптимальні і неоптимальні (субоптимальні) інститути

Таку модель ще можна охарактеризувати як організаційно-інституціональний розвиток – це об'єднання, упорядкування, координація і розробка дій для ефективного використання сукупності стійких формальних і неформальних правил і норм (законів, положень, кодексів поведінки, звичаїв) взаємозв'язків і взаємодій, що містять в собі умови поведінки і обмежень економічної діяльності, в процесі прогресивної зміни і переходу з існуючого стану в новий, більш сучасний якісний стан управління системою економіки регіону.

Інституційні передумови мають вирішальний вплив на те, які саме організації виникають, і на те, як вони розвиваються. Але в свою чергу, і організації впливають на процес зміни інституційних рамок. Інститути розвиваються: одні сприяють зростанню, інші – зниженню якості життя населення. Тим самим вони формують можливості для реалізації економічних інтересів держави, організацій та індивідів.

За сферами, що формують якість життя населення, соціальні інститути мають найбільш прямий вплив. І в умовах низької демографічної ситуації слід приділяти багато уваги інститутам охорони здоров'я задля підвищення не лише тривалості життя, а й її якісної складової. Також на проблеми низької народжуваності і високої смертності має безпосередній вплив і екологічна сфера та матеріальне становище населення.

За даними статистичного бюлетеня «Регіональний людський розвиток» [10] матеріальний стан населення в Україні є дуже низьким, на що прямо впливають інститути зайнятості, умов праці та соціального захисту, та опосередковано – економічні і політичні інститути. Незадовільне матеріальне становище населення впливає і на морально-психологічний настрій, як наслідок, зростає злочинність в країні. І навіть велика наявність інститутів безпеки не гарантує встановлення психологічної стабільності населення. Зміни необхідні й інститутам охорони здоров'я, що в останні часи перетворилися з безкоштовних закладів на дуже дорогі з низьким рівнем обслуговування. Потребують втручання і інститути освіти, хоча і залишаються на відносно високому міжнародному рівні, вони поступово втрачають свої позиції, як наслідок освітній рівень населення в країні погіршується. Тому всі ці проблеми потребують змін у державній і регіональній політиці.

Відповідно до нових підходів в регіональній політиці європейських держав і наявної ситуації в Україні необхідним є:

- розробка та реалізація стратегії розвитку регіонів відповідно до довгострокового прогнозу на основі консолідованих дій держави та регіону;
- сприяння перетворенню органів місцевої влади з пасивних реципієнтів бюджетних коштів на активних постачальників послуг поряд з підвищенням рівня підзвітності та відповідальності;
- стимулювання демократизації суспільних відносин, доступності, контрольованості і прозорості органів влади різних рівнів і ланок;
- розвиток ринкової інфраструктури, малого та середнього бізнесу;
- створення сприятливих умов для збільшення зовнішніх інвестицій;
- розвиток інститутів соціального партнерства, організацій, що координують і регулюють різноспрямовані інтереси соціальних груп у

суспільстві, опосередковують відносини розподілу в рамках відтворювального циклу;

- підтримка безперервного процесу еволюції освіти і культури та інтелектуального потенціалу регіонального суспільства;
- всебічне підвищення якості життя населення.

Таким чином, одним із ключових факторів соціально-економічного розвитку регіонів є збалансованість формального і неформального інституційного середовища, яке виступає як взаємодіюча культура регіону. На основі комплексного використання переваг регіонального поділу праці, якості людського капіталу, результативності бізнесу і творчої активності регіонального співтовариства стає можливим формування нової якості регіонального управління, здатного забезпечувати формування стійкої конкурентоспроможності регіону і створювати необхідні реальні умови для прискореного розвитку економіки регіону і підвищення якості життя населення.

1. Веблен Т. Теория праздного класса. – М., 1984. – 480 с.

2. Гукалова І.В. Якість життя населення України: теоретико-методологічні основи суспільно-географічного дослідження [Текст]: автореф. дис.... д-ра геогр. наук: 11.00.02 / Гукалова І.В.; Інститут географії НАН України. – К., 2008. – 40 с.

3. Доклад о человеческом развитии 2011. Устойчивое развитие и равенство возможностей: лучшее будущее для всех / Пер. с англ.; ПРООН. – М.: Издательство «Весь Мир», 2011. – 188 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://hdr.undp.org/en/reports/global/hdr2011/download/ru/>.

4. Ковынёва О. А. Управление качеством жизни населения: Монография / Ковынёва О.А., Герасимов Б.И. (под науч. ред. д-ра экон. наук, проф. Б.И. Герасимова). Изд-во Тамб. гос. техн. ун-та, 2006. – 288 с.

5. Кундакчян Р.М. Повышение качества жизни населения в условиях институциональных преобразований [Текст]: автореф. дисс.... д-ра экон. наук: 08.00.01 / Кундакчян Р.М.; ГОУ ВПО «Казанский государственный финансово-экономический институт». – Казань, 2011. – 47 с.

6. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функциональные изменения и функционирование экономики. – М.: Фонд экономической книги «Начала», 1997. – 197с.

7. Норт Д. Институты. URL: <http://www.koism.rags.ru/teach/lectures/01.php>.

8. Олейник А. Н. Институциональная экономика / А. Н. Олейник. – М.: ИНФРА-М, 2007. – 245 с.

9. Попов В. Сильные институты важнее скорости реформ // Вопросы экономики. – 1998. – №8. – С. 30-32.

10. Регіональний людський розвиток: Статистичний бюлетень. – К., 2011. – 44 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

11. Фахрутдинова Е.В. Качество жизни населения в системе социально-экономических отношений: институциональный подход: [Текст]: дисс.... д-ра экон. наук: 08.00.01 / Фахрутдинова Е.В.; ГОУ ВПО «Казанский государственный финансово-экономический институт». – Казань, 2010. – 406 с.

12. Williamson O.E. The economic institution of capitalism. – New York; London: Routledge, 1985. – P.4.

Отримано 27.02.2013